

Πατήρ Σταμάτιος ΣΚΛΗΡΗΣ

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΣ

Α. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η βάση της εικονογραφίας είναι το γεγονός της σαρκώσεως του δευτέρου Προσώπου της Αγίας Τριάδος, ο Υιός και Λόγος του Θεού προσέλαβε σάρκα και έγινε άνθρωπος, παραμένων και Θεός. Από τη στιγμή που προσέλαβε την ανθρώπινη φύση, μπορεί να περιγραφεί. Οι πρώτοι χριστιανοί θεώρησαν απαραίτητο να καταδείξουν την πραγματικότητα της πίστης τους ότι ο Χριστός είναι ζωντανός και παρών κατά τη Θεία Λειτουργία με το να Τον ζωγραφίσουν στους τοίχους του λειτουργικού χώρου. Επίσης οι Χριστιανοί άρχισαν να ζωγραφίζουν τους Αγίους Μάρτυρες για να διατρανώσουν την πίστη της Εκκλησίας πως ο Άγιος Μάρτυς ζει εν Χριστώ, και κατά τη Λειτουργία είναι ζώσα παρουσία, όπως και ο Χριστός. Έτσι άρχισε η εικονογραφία, ως ζωγραφική έκφραση της Χριστολογίας και της Αγιολογίας και Λειτουργικής.

Στο Βυζάντιο η εικόνα του Χριστού θεωρήθηκε ως εικόνα όλης της Τριάδος. Ο Χριστός και μόνο με το όνομά Του δείχνει πως είναι κεχρισμένος υπό του Πατρός με το Άγιο Πνεύμα. Επομένως η Χριστολογία της εικόνας οδηγεί στην Τριαδολογία, οντολογικά και όχι μόνο διδακτικά, κατηχητικά. Η εικόνα παρουσιάζει την υπόσταση του Υιού σεσαρκωμένου. Εικονίζει όχι σκέτο τον ιστορικό Ιησού, αλλά τον Ιησού ως Χριστόν Κυρίου και όλο το πλήρωμα της Θεότητας, το οποίο κατοικεί σωματικώς μέσα στον Ιησού Χριστό. Θα δούμε στη συνέχεια πως επεχείρησε να εκφράσει αυτή την Θεανδρική αλήθεια η Εικόνα τεχνοτροπικά.

Το εκκλησιαστικό βίωμα αρχίζει από τον Ιησούν Χριστό, γεννηθέντα, μεταμορφωθέντα στο Θαβώρ, σταυρωθέντα, αναστάντα, αναληφθέντα και ερχόμενον εν δόξη κατά την Δευτέρα Παρουσία. Ιδιαίτερα επηρέασε την τεχνοτροπία της Εικόνας η πίστη των χριστιανών στην Ανάσταση και το βίωμα που είχαν οι Απόστολοι κατά την Ανάληψη του Χριστού. Η Ανάσταση και η Εσχατολογία της Εικόνας έδωσε στη χριστιανική ζωγραφική τα ιδιαίτερα και παράξενα χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν από τα άλλα είδη ζωγραφικής. Το φως της εικονογραφίας δεν ρίχνει

ερριμμένες σκιές στο έδαφος, φωτίζει τα πάντα κεντρικά και τους χαρίζει μια αίσθηση πως είναι ανάλαφρα και λαμπρά. Όλα τα επιμέρους τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της εικονογραφίας εκφράζουν ένα χριστιανικό σουρρεαλισμό. Ζωγραφίζεται ο κόσμος που γνωρίζουμε από την ιστορία, αλλά σαν να υπάρχει με άλλον τρόπο υπάρξεως, όπου αίρεται η φθορά των κτιστών όντων και όλα , άνθρωποι και κτίση ενδύονται την αφθαρσία.

Είναι σαν να λέει η Εικόνα: αυτό που βλέπετε στην ιστορία είναι μία πραγματικότητα που αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις σας, δεν είναι όμως η πλήρης αλήθεια των όντων. Η αλήθεια θα φανή όταν τα όντα θα έχουν νικήσει την φθορά. Η Ανάσταση του Χριστού κατέστησε σαφές ότι τα κτιστά όντα βρίσκονται σε μια μεταβατική φάση, όσο είναι θνητά. Μόνο αν βρεθή τρόπος να υπάρξουν αιώνια, θα είναι και αληθινά. Ό,τι υπήρχε και τώρα δεν υπάρχει πια, είναι σαν να μην υπήρξε. Πραγματικά υπάρχει κάτι μόνο αν υπάρχει για πάντα . Τότε μόνο είναι αληθινό.

Το βίωμα της Αναλήψεως εξ άλλου έμαθε τους Αποστόλους ότι ο Ιησούς Χριστός είναι κυρίως μια εσχατολογική αλήθεια και πραγματικότητα που θα την προσμένουν να φανερωθή στό μέλλον. Ο Χριστός δεν είναι μόνο η δική Του Ανάσταση, αλλά και κοινή ανάσταση ολόκληρου του ανθρωπίνου γένους. Η εικόνα λοιπόν συνδέεται και με την ιστορία (γεγονότα της σωτηρίας) αλλά και με την εσχατολογία (οντολογικό νόημα και αλήθεια των ιστορικών γεγονότων , όπως θα φανή στα έσχατα).

Κάτι το εντελώς ιδιαίτερο είναι το γεγονός πως η εικόνα βιώνεται από την ευχαριστιακή κοινότητα και μάλιστα κετ' εξοχήν μέσα στο χώρο και το χρόνο της Θείας Ευχαριστίας, ο οποίος είναι ένας ιδιαίτερος χωροχρόνος, ο ευχαριστιακός. Οφείλουμε λοιπόν να προσέξουμε την λειτουργική διάσταση της εικόνας. Οι εικόνες είναι οι Άγιες εικόνες και όχι μόνο έργα τέχνης. Χωρίς αυτές δεν γίνεται λειτουργία', μπαινοντας στο ναό προσκυνούμε τις Άγιες Εικόνες, οι ιερείς παίρνουν καιρό μπροστα σε εικονες, και κατά την διάρκεια της Θείας Λειτουργίας αποδίδεται στις εικόνες τιμη προσωπου, υποκλινόμαστε, τις θυμιάζουμε, διαβάζουμε μπροστά στην Εικόνα ευχές που απευθύνονται προς τον εικονιζόμενο Άγιο και τις κρατούμε στις λιτανείες σαν να είναι τα τιμώμενα πρόσωπα. Εννοείται εδώ πως η προσκύνηση μεταβαίνει προς το εικονιζόμενο πρόσωπο και όχι προς την εικόνα του, η οποία έχει σαφώς και μόνο παραπεμπτικό χαρακτήρα. Όλη αυτή η θεολογία των Αγίων Εικόνων, την οποία εντελώς επιγραμματικά εθίξαμε, έχει και πολλαπλές ποιμαντικές προεκτάσεις. Αξίζει, λοιπόν να επιχειρήσουμε μία ποιμαντική προσέγγιση της εικονογραφίας.

B. ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Όταν προσκυνούμε την Εικόνα του Χριστού, τον νοιώθουμε σαν τον ανθρωπό μας. Δεν είναι κάτι αόρατο, άπιαστο και υπερφυσικό, αλλά βλέπουμε στην Εικόνα έναν άνθρωπο με σάρκα και οστά. Αρχίζουμε με αφετηρία την ανθρώπινη φύση, της οποίας τα ιδιώματα είναι περιγραπτά. Όταν πάλι προσκυνούμε τον εγχριστωμένο και χριστοποιημένο άνθρωπο που είναι ο εικονιζόμενος Άγιος, τον νοιώθουμε κι αυτόν σαν δικό μας. Αλλά υπάρχει και μια σημαντική διαφορά. Είναι θεωμένος, στεφανωμένος με τον φωτοστέφανο, αναστημένος, εσχατολογικός. Η ποιμαντική καλείται να αξιοποιήσει την διττή φύση της Εικόνας, την ιστορική και ταυτόχρονα εσχατολογική. Βλέποντας την εικόνα του Χριστού, να μάθουμε να διαβάζουμε μέσα σ' αυτήν την άπειρη αγάπη και ταπείνωση του Θεού για τη σωτηρία μας. Και βλέποντας την εικόνα του αγίου που είναι άνθρωπος σαν και μας, να δούμε α) τη δυνατότητα που ανοίγεται να σωθούμε και να θεωθούμε και εμείς και β) τη δυνατότητα να δούμε τον συνάνθρωπό μας (που ενδεχομένως δυσκολευόμαστε να δεχθούμε και να αγαπήσουμε), ως δυνάμει άγιο που θα τον συναντήσουμε -αν μας αξιώσει ο Θεός-, στη Βασιλεία Του και θα είμαστε μαζί του για πάντα ως συγκάτοικοι του παραδείσου. Μπορούμε να προβληματίζουμε τους πιστούς εκκινώντας από την ιστορική και ταυτόχρονα εσχατολογική διάσταση της Εικόνας.

Για παράδειγμα η εικόνα του Αγίου Νεκταρίου δείχνει και τον Νεκτάριο της ιστορίας, αλλά κυρίως τον φανερώνει (διά της παράξενης τεχνοτροπίας του φωτός της) και ως εσχατολογικό άνθρωπο. Δεν είναι στην εικόνα ο θνητός Νεκτάριος του παρελθόντος, αλλά ο μέλλον να αναστηθή Άγιος Νεκτάριος των εσχάτων. Αν αυτό το εφαρμόσουμε για παράδειγμα στον γείτονά μας, με τον οποίο πολλές φορές διαπληκτιζόμαστε, που θα οδηγηθούμε; Αν το γείτονα, με τον οποίο γειτονεύουμε αλλά και διαπληκτιζόμαστε, δεν τον συγχωρήσουμε κατά τη διάρκεια της συμβιώσεώς μας μέσα στην ιστορία, τότε πώς θα τον αντιμετωπίσουμε αν τον συναντήσουμε αναστημένον στα έσχατα, πώς θα μπορέσουμε να γειτονέψουμε αιώνια στον παράδεισο; Αν δεν συγχωρεθούμε κατά την επίγεια ζωή μας δεν θα συν-χωρέσουμε (δεν θα μπορέσουμε να χωρέσουμε μαζί) μέσα στην κοινωνία της Αγάπης, που είναι η Βασιλεία του Θεού.

Αν και ίσως φαίνεται λίγο απλοϊκό το παράδειγμα, όμως μπορεί να αξιοποιηθή από τον θεολόγο σαν αφορμή και έναυσμα για πολλές προεκτάσεις λειτουργικές. Μέσα στη λειτουργία οι Άγιες Εικόνες μας μαθαίνουν να συν-χωρέσουμε, να χωρέσουμε μαζί με όλους τους εικονιζομένους στις εικόνες του Ναού Αγίου, οι οποίοι αγίασαν διότι

συγχώρησαν τους μισούντας. Επίσης η Εικόνα χαρακτηρίζεται γενικά από ατμόσφαιρα ειρήνης και γαλήνης παραδεισιακής, η οποία είναι το ζητούμενο και της τελέσεως της Θείας ευχαριστίας. Αλλά υπάρχουν και προεκτάσεις θεολογικές. Ας πούμε, ο υποτιμημένος από τον εγωισμό μας συνάνθρωπος θα φανή στην Βασιλεία ως πραγματική εικόνα του Χριστού και όχι ως κάτι πρόσκαιρο και χωρίς αξία. Αντίθετα κάποιος συνάνθρωπός μας που είχε δόξες και τιμές στη γη, ενδέχεται να φανή εκεί κατώτερος της δόξης του Χριστού. Οι δε δαίμονες που επέλεξαν το μίσος εικονίζονται στην εικόνα σκοτεινοί και συρρικνωμένοι. Διαθέτει δηλαδή η Εικόνα μια ζωγραφική γλώσσα, η οποία έχει τρόπους να εκφράσει θεολογικές αλήθειες.

Εν κατακλείδι μπορούμε να πούμε πως οι Άγιες εικόνες είναι ένα γεγονός σύμφυτο με την Θεία Ευχαριστία και δείχνουν σαν άλλο τηλεσκόπιο το άλλο τοπίο της δημιουργίας. Τη μελλοντική αλήθεια της σκηνής του Θεού μετά των ανθρώπων. Γιαυτό και το κατεξοχήν εικονογραφικό θέμα είναι η Δευτέρα Παρουσία ή οι Άγιοι Πάντες με τον Χριστό και τους Αγγέλους, ή η επιτομή αυτών που είναι η εικόνα της Δεήσεως. Εκεί Η Παναγία και ο Τίμιος Πρόδρομος παρακαλούν τον Χριστό-Κριτή να σώσει τους ανθρώπους. Θα μπορούσαμε να πούμε πως κάθε εικόνα ενός επιμέρους Αγίου δεν είναι παρά ένα τμήμα, που αποσπάστηκε από την μεγαλειώδη εικονογραφική σύνθεση της Δευτέρας Παρουσίας για να μας συνδέει μέσω της τιμής προς τον συγκεκριμένο Άγιο με την τελική και αιώνια αλήθεια των όντων.